

*Янишен В. П.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права № 1**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТРАХОВИКА ЗА ДОГОВОРОМ СТРАХУВАННЯ

Анотація. У статті досліджуються підстави та форми відповідальності страховика за порушення договору страхування. Проведено розмежування понять «відповідальність страховика» та «зобов'язання страховика».

Ключові слова: договір страхування, зобов'язання страховика, відповідальність, збитки, штраф, пеня, ліміт відповідальності.

Постановка проблеми. Основним обов'язком страховика у разі настання страхового випадку є здійснення страхової виплати відповідно до умов договору страхування. Виконання вказаного обов'язку належним чином є підставою для припинення страхового зобов'язання. Проте досить часто страховики порушують умови страхового договору, що породжує право страхувальника, або вигодонабувача вимагати захисту своїх прав та інтересів шляхом застосування до страховика заходів цивільно-правової відповідальності. Страховик може бути притягнутий до різних форм відповідальності, таких як відшкодування збитків, сплата неустойки, інфляційні та річні. Застосування кожного із наведених заходів відповідальності передбачає наявність відповідних правових підстав. Страхове законодавство встановлює законний та договірний режим притягнення до відповідальності страховика, що порушив взяті на себе за страховим договором обов'язки. Страхувальник (вигодонабувач) самостійно визначає можливість притягнення страховика до відповідальності в тій чи іншій формі, в межах, передбачених договором страхування або законом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом питанням правового регулювання страхових відносин приділяється серед наукової спільноти досить багато уваги. Зарубіжні та вітчизняні вчені-правники, зокрема П.Д. Біленчук, Л.Л. Кінашук, В.В. Луць, Н.Б. Пацурія, у своїх працях досліджували страхові зобов'язання, акцентуючи свою увагу на укладенні та виконанні договору страхування. Притягнення до відповідальності страховика за порушення умов договору страхування розглядалось у поєднанні з комплексом обов'язків страховика, виходячи із загальних положень про цивільно-правову відповідальність, без врахування особливостей страхового зобов'язання та правового статусу його суб'єктів. Тому виникає нагальна необхідність подальшого дослідження підстав та форм відповідальності страховика у разі порушення ним страхового договору.

Мета статті – визначення підстав та форм відповідальності страховика за порушення договору страхування та розмежування понять «зобов'язання страховика» та «відповідальність страховика».

Виклад основного матеріалу дослідження. За договором страхування страховик приймає на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або вигодонабувачеві. Виконання страховиком

вказаного обов'язку обумовлене умовами укладеного договору страхування, є правомірною дією, а не наслідком його порушення. Здійснення страховиком страхової виплати не носить характеру відповідальності.

Водночас у страховій практиці та законодавстві історично деякі загальноправові терміни застосовуються у специфічно страховому значенні або вживаються у «повдвійному» розумінні. Одним із таких термінів є «відповідальність страховика» (ліміт відповідальності страховика), яка зазвичай використовується у значенні обсягу зобов'язань страховика перед страхувальником щодо виконання ним своїх обов'язків, пов'язаних зі здійсненням страхових виплат. Наприклад, ліміт відповідальності страховика С.С. Осадець визначає як граничну відповідальність страховика з окремого ризику або страхового випадку, що випливає з умов укладеного договору страхування або закону [1, с. 556]. Фактично ж термін «ліміт відповідальності страховика» (“limit of indemnity”) вживається в значенні страхової суми – грошової суми, в межах якої страховик, відповідно до умов страхування, зобов'язаний провести виплату у разі настання страхового випадку.

У первісній редакції ст. 9 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» [2] (далі – ЗУ «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів») від 1 липня 2004 р., яка мала назву «Ліміт відповідальності страховика», передбачався обов'язковий ліміт відповідальності страховика як грошова сума, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату страхового відшкодування відповідно до умов договору страхування. Наведене визначення не відповідало своїй правовій суті, оскільки під ним слід розуміти саме страхову суму, а не розмір відповідальності страховика. Тому з 5 листопада 2012 р. термін «ліміт відповідальності страховика» був замінений на термін «страхова сума» із застереженням, що ще протягом трьох років від вказаної дати допускається використання у страховому полісі терміна «ліміт відповідальності страховика» в значенні «страхова сума» [3].

Сьогодні також у окремих правових актах використовують термін «відповідальність страховика» у значенні обсягу його зобов'язань. Цивільний кодекс України [4] (далі – ЦК України) у гл. 67, присвяченій страхуванню, використовує для договорів співстрахування та перестрахування термін «відповідальний перед страхувальником» у значенні «зобов'язаний перед страхувальником». Так, ч. 2 ст. 986 ЦК України встановлено, що за погодженням між співстраховиками і страхувальником один із співстраховиків може представляти всіх інших співстраховиків у відносинах із страхувальником, залишаючись відповідальним перед ним у розмірах своєї частки. Згідно з ч. 2 ст. 987 ЦК України страховик, який уклав договір перестрахування, залишається відповідальним перед страхувальником у повно-

му обсязі відповідно до договору страхування. Аналогічні норми містяться в ч. 2 ст. 11 та ч. 5 ст. 12 Закону України «Про страхування» [5] (далі – ЗУ «Про страхування»). Статтею 268 Кодексу торговельного мореплавства України [6] передбачено, що страховик відповідає за збитки лише в межах страхової суми та за збитки, заподіяні кількома страховими випадками, що трапились один за одним, навіть за умови, що загальна сума таких збитків перевищить страхову суму. Термінологічна підміна понять значно ускладнює правозастосовну діяльність у галузі страхування. Тому виникає нагальна необхідність визначення сфери застосування термінів «зобов'язання страховика» та «відповідальність страховика», оскільки кожний із них має свій правовий зміст і обсяг та не може підміняти один одного, а їх використання тягне за собою різні правові наслідки.

Про зобов'язання страховика йдеться на стадії виконання договору страхування після настання страхового випадку, який і породжує його обов'язок здійснити страхову виплату згідно з умовами укладеного договору. Ця стадія пов'язана з реалізацією суб'єктивних прав та виконанням юридичних обов'язків суб'єктами страхового договору. Максимальну (верхню) межу зобов'язань страховика щодо проведення виплати при настанні страхового випадку, як правило, визначає страхова сума. Якщо страховик виконає належним чином взяті на себе за договором страхування обов'язки, страхове зобов'язання, відповідно до ст. 599 ЦК України та п. 2 ч. 1 ст. 28 ЗУ «Про страхування», припиняється. Відповідальність страховика за цих умов не виникає.

Цивільно-правову відповідальність необхідно розглядати як застосування до правопорушника (страховика) у разі здійснення ним протиправних дій або бездіяльності передбачених договором чи законом заходів державного примусу у вигляді додаткових цивільно-правових обов'язків майнового характеру (санкцій) [7, с. 364]. Юридичною підставою цивільно-правової відповідальності є закон, а фактичною – вчинення цивільного правопорушення. Правопорушенням страховика у страховому зобов'язанні є невиконання або неналежне виконання договору страхування.

У разі порушення страховиком взятих за укладеним договором зобов'язань щодо здійснення страхової виплати (безпідставної відмови у здійсненні страхової виплати або виплати у меншому розмірі, порушення строків її здійснення тощо) він може бути притягнутий до відповідальності, що визначається як загальними положеннями про цивільно-правову відповідальність з урахуванням особливостей, встановлених страховим законодавством, так і умовами договору страхування. Особа, якій внаслідок порушення страховиком обов'язку щодо своєчасного і повного здійснення страхової виплати заподіяно збитків, вправі вимагати від страховика їх відшкодування у повному обсязі, включаючи і реальні збитки, і упущену вигоду, незалежно від того, чи передбачена в законі чи договорі страхування можливість їх відшкодування. Таке право передбачене ч. 1 ст. 22 ЦК України, згідно з якою особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Тому страхове законодавство не містить норм, що встановлюють відповідальність страховика у формі відшкодування заподіяних страховальникові (або іншій особі) збитків.

Інакше вирішується питання щодо відшкодування у страхових відносинах моральної шкоди як втрат немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Понят-

тя моральної (немайнової) шкоди і порядок її відшкодування визначається ст. 23 ЦК України. Відповідно до ч. 4 ст. 611 ЦК України моральна шкода підлягає відшкодуванню у разі порушення зобов'язань у договірних правовідносинах у випадку встановлення такої відповідальності законом або договором. Спори про відшкодування заподіяної фізичній чи юридичній особі моральної (немайнової) шкоди розглядаються, зокрема, коли право на її відшкодування безпосередньо передбачено нормами Конституції або впливає з її положень; у випадках, передбачених ЦК України та іншим законодавством, яке встановлює відповідальність за заподіяння моральної шкоди; при порушенні зобов'язань, які підпадають під дію Закону України «Про захист прав споживачів» [8] (далі – ЗУ «Про захист прав споживачів») чи інших законів, що регулюють такі зобов'язання і передбачають відшкодування моральної (немайнової) шкоди [9]. Проте ст. 4 ЗУ «Про захист прав споживачів» передбачено, що споживачі мають право на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої лише внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону.

ЗУ «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» передбачається відшкодування заподіяної потерпілому моральної шкоди, що полягає у фізичному болу та стражданнях, яких потерпілий – фізична особа зазнав у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; під час дорожньо-транспортної пригоди у розмірі 5 відсотків страхової виплати за шкоду, заподіяну здоров'ю (ст. 261). Страховик, відповідно до п. 27.3 ст. 27 вказаного Закону, відшкодовує моральну шкоду, заподіяну смертю фізичної особи, її чоловіку (дружині), батькам (усиновлювачам) та дітям (усиновленим). Загальний розмір такого страхового відшкодування цим особам стосовно одного померлого становить 12 мінімальних заробітних плат у місячному розмірі, встановлених законодавством на день настання страхового випадку, і виплачується рівними частинами. Незважаючи на те, що відшкодування моральної шкоди відноситься до цивільно-правової відповідальності, у наведених випадках відшкодування моральної шкоди є належним виконанням страховиком передбачених Законом обов'язків, не пов'язаних з цивільним правопорушенням з його боку. Водночас сторони в договорі страхування можуть передбачити можливість відшкодування моральної шкоди за порушення його умов.

Крім відшкодування збитків, страховик, відповідно до ст. 992 ЦК України та п. 3 ч. 1 ст. 20 ЗУ «Про страхування», додатково до відшкодування збитків, також несе майнову відповідальність за несвоєчасне здійснення страхової виплати (страхового відшкодування) шляхом сплати страховальнику неустойки (штрафу, пені), розмір якої визначається умовами договору страхування або законом. Таким чином, неустойка, що підлягає сплаті страховиком, може бути як договірною, так і законною.

Законна неустойка встановлена ЗУ «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», згідно з п. 36.5 ст. 36 якого за кожен день прострочення виплати страхового відшкодування з вини страховика особі, яка має право на отримання такого відшкодування, сплачується пеня з розрахунку подвійної облікової ставки Національного банку України, яка діє протягом періоду, за який нараховується пеня. Страховики – повні члени Моторного (транспортного) страхового бюро України (далі – МТСБУ) – також зобов'язані здійснювати виплату страхового відшкодування у разі настання страхового випад-

ку, який спричинили їх страхувальники на території інших держав, з уповноваженими організаціями зі страхування цивільно-правової відповідальності яких МТСБУ уклало угоду про взаємне визнання договорів такого страхування. Якщо виплату страхового відшкодування здійснило МТСБУ, повні члени, відповідно до п. 51.4 ст. 51 зазначеного Закону, відшкодовують йому цю виплату і сплачують пеню за період від дати виплати, здійсненої МТСБУ, до дати здійснення повним членом компенсаційного платежу на користь МТСБУ, з розрахунку подвійної облікової ставки Національного банку України, що діє у період, за який нараховується пеня.

Договірна неустойка як вид забезпечення виконання страхового зобов'язання може стягуватись лише тоді, коли вона прямо передбачена договором страхування. Визначаючи розмір договірної неустойки (пені), слід керуватись положеннями Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» [10], який передбачає, що платники грошових коштів сплачують на користь одержувачів цих коштів за прострочення платежу пеню, що обчислюється від суми простроченого платежу в розмірі, що встановлюється за згодою сторін у межах подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла в період, за який сплачується пеня.

Розглядаючи договірну неустойку за договором страхування як форму цивільно-правової відповідальності, необхідно звернути увагу на норми чинного законодавства, що визначають перелік його істотних умов. Статтею 638 ЦК України встановлено, що істотними умовами договору, тобто умовами, які є необхідними та достатніми для його укладення, за загальним правилом, визнаються умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів конкретного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди. Для кожного виду договору встановлений свій перелік істотних умов. Так, відповідно до ст. 982 ЦК України істотними умовами договору страхування є предмет договору страхування, страховий випадок, розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату в разі настання страхового випадку (страхова сума), розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору та інші умови, визначені актами цивільного законодавства, основним з яких є ЗУ «Про страхування», де у ст. 16 сказано, що договір страхування, серед інших, повинен також містити умову про відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору.

Відсутність у тексті страхового договору відповідальності за невиконання або неналежне виконання його умов, якщо її віднесено до кола істотних, тягне за собою визнання договору неукладеним, що досить вигідно страховикові та вкрай негативно відображається на інтересах страхувальника, оскільки він у такому разі втрачає право на одержання страхової виплати при настанні страхового випадку. Водночас правовий аналіз істотних умов договору страхування дає змогу дійти висновку, що умову страхового договору про відповідальність не можна визнати істотною, оскільки вона наділена ознаками звичайної умови цивільно-правового страхового договору¹. Відповідальність страховика, як вже зазначалось вище, визначається загальними положеннями цивільного законодавства, а також врегульовано ст. 992 ЦК України (ст. 20 ЗУ «Про страхування»)

¹ Звичайні – це ті умови, які передбачаються у законі чи іншому нормативному акті і становлять обов'язковими для сторін внаслідок факту укладення договору. Від істотних звичайні умови відрізняються тим, що вони не потребують окремого погодження і про них обов'язково зазначати у тексті договору.

та п. 36.5 ст. 36 ЗУ «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів». Тому якщо сторони договору страхування не досягнуть згоди щодо відповідальності страховика, то на його чинність це не вплине ніяким чином, а розмір та вид відповідальності будуть визначатись за загальним правилом.

Важливим питанням є визначення розміру відповідальності страховика за порушення договору страхування, стороною якого є страхувальник – фізична особа. Це питання набуває особливої актуальності у зв'язку з положеннями ч. 5 ст. 10 ЗУ «Про захист прав споживачів», якою встановлено, що коли виконавець не може виконати (прострочує виконання) роботу (надання послуги) згідно з договором, то за кожний день прострочення споживачеві сплачується пеня в розмірі трьох відсотків вартості роботи (послуги), якщо інше не передбачено законодавством. Воно вимагає дослідження правового режиму відносин між страховиками та страхувальниками – споживачами страхових послуг. Так, відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності регулює ЗУ «Про захист прав споживачів», який встановлює права споживачів, а також визначає механізм їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів. За змістом п. 22 ст. 1 вказаного Закону споживачем є фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних із підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. На відносини, які виникають під час укладення та виконання договору страхування, з урахуванням п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» від 12 квітня 1996 р. № 5 [11] поширюється законодавство про захист прав споживачів. Положення щодо відповідальності страховика, закріплені в ЦК України та ЗУ «Про страхування», як вбачається, є спеціальними нормами права, а в ЗУ «Про захист прав споживачів» – загальними.

Враховуючи, що страховим законодавством встановлено, що в разі несплати страховиком страхувальникові або іншій особі страхової виплати страховик зобов'язаний сплатити неустойку в розмірі, встановленому договором або законом, розмір неустойки як відповідальність страховика за договором страхування має бути визначено в такому договорі. Якщо ж такий розмір не було визначено сторонами в договорі страхування, то до спірних правовідносин має застосовуватися положення ч. 5 ст. 10 ЗУ «Про захист прав споживачів», якщо укладений договір страхування спрямований на задоволення особистих потреб застрахованої особи.

Водночас, незалежно від відшкодування збитків та сплати неустойки за прострочення виконання грошового зобов'язання, страховик на вимогу особи, яка має право на отримання страхової виплати, зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом (ст. 625 ЦК України).

Слід зауважити, що страховик може бути притягнутий до відповідальності окрім як за нездійснення (неналежне здійснення) страхової виплати, а також за інші порушення, зокрема за розголошення в будь-якій формі, за винятком випадків, передбачених законодавством України, відомостей, пов'язаних зі страховим випадком, у тому числі й даних, що є комерцій-

ною таємницею, одержаних на запити страховика від підприємств, установ та організацій (ч. 5 ст. 25 ЗУ «Про страхування»), за розголошення таємниці страхування (ст.40 ЗУ «Про страхування»).

Необхідно також мати на увазі, що згідно з п. 5 ч. 1 ст. 268 ЦК України на вимогу страховальника (застрахованої особи) до страховика про здійснення страхової виплати (страхового відшкодування) позовна давність не поширюється. Це надає страховальникові (застрахованій особі) додаткові можливості притягнення страховика, який не виконує або неналежним чином виконує взяті на себе за укладеним страховим договором обов'язки щодо своєчасного та повного здійснення страхових виплат до цивільно-правової відповідальності.

Висновки. Проведений аналіз підстав та форм цивільно-правової відповідальності дає змогу стверджувати, що страховальник (вигодонабувач) наділений достатніми правовими засобами захисту своїх прав та інтересів. Незважаючи на те, що фіксування умов договору страхування, як правило, здійснює страховик, а страховальник майже не впливає на його зміст, у разі заподіяння збитків страховальникові (вигодонабувачеві) надано такий досить серйозний засіб цивільно-правового впливу на недисциплінованого страховика, як стягнення збитків у повному обсязі, що значною мірою стимулює страховика до належного виконання страхового договору. Також, як вбачається, договірне визначення розміру неустойки дає змогу страховику юридично унеможливити застосування до нього значних штрафних санкцій.

Література:

1. Страхування : [підручник] / керівник авт. колективу і наук. ред.: С.С. Осадець. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 604 с.
2. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України від 1 липня 2004 р. № 1961-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 30 (ч. 1). – Ст. 2000.
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5090-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 58 (10.08.2012). – Ст. 2319.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11 (28.03.2003). – Ст. 461.

5. Про страхування : Закон України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР (в ред. Закону України від 4 жовтня 2001 р. № 2745-III) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 44 (16.11.2001). – Ст. 1951.
6. Кодекс торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 р. № 176/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 47–52. – Ст. 349.
7. Цивільне право : [підручник] : у 2 т. / [В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бєгова та ін.]; [за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького]. – Х. : Право, 2011– . – Т.1 – 2011. – 656 с.
8. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII (в ред. Закону України від 1 грудня 2005 р. № 3161-IV) // Офіційний вісник України. – 2006. – № 1–2. – Ст. 1.
9. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2013. – № 7.
10. Про відповідальність за несвочасне виконання грошових зобов'язань : Закон України від 22 листопада 1996 р. № 543/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 5. – Ст. 28.
11. Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 р. № 5 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2013. – № 7.

Янишен В. П. Ответственность страховика по договору страхования

Аннотация. В статье исследуются основания и формы ответственности страховика по договору страхования. Проведено разграничение понятий «ответственность страховика и «обязательство страховика».

Ключевые слова: договор страхования, обязательства страховика, ответственность, убытки, штраф, пеня, лимит ответственности.

Yanyshen V. The liability of insurer upon the insurance contract

Summary. In the article it has been analyzed the basis and forms of liability of the insurer upon the insurance contract. Also it has been carried out the differentiation between terms “liability of the insurer” and “obligation of the insurer”.

Key words: insurance contract, obligation of the insurer, liability, losses, fine, penalty, limit of liability.